

Belagat İlminde Müşâkele Sanatı

*Adem YERİNDE**

Öz: Müşâkele sanatı, cümleye lafzi ve manevî bir estetik katan edebî sanatlardandır. Edebî bir amaç ve nükte için aynı kelimenin aynı bağlamda farklı bir manada kullanılmasını ifade etmektedir. Belagatın bedî ilminde yer aldığı şekliyle bir söz sanatının adı olarak ilk defa Zemahşeri (ö. 538/1144) tarafından kullanılan müşâkele tabiri, Sekkaki'yle (ö. 626/1229) birlikte teknik tanımına kavuşmuş, Kazvîni (ö. 656/1258) tarafından da türlerine ayrılmıştır.

Hakikatte bir tür telmih ve tariz içeren müşâkele sanatında mana ile lafız arasında, musâhabet (refakatinde olma durumu) dışında hiçbir alaka bulunmadığından bu sanata müşâkele (biçimsel benzeşme) adı verilmiştir. Müşâkele sanatı için verilen örnekler mecâz-ı mürsel ya da istiare kabilinden sayılmış olsa da, söze hem biçim hem de anlam bakımından güzellik katmasıyla edebî bir sanat olarak onlardan daha üstün görülmüştür.

Müşâkele, geçmişte bazı yönlerden benzerlik arz ettiği mecaz, istiare, cinas gibi diğer bazı sanatlarla karıştırılmış olsa da, bugün başlı başına bir sanat olarak belagat ilmindeki özgün yerini almıştır. En önemli ayırt edici özelliği ise müsahabet dolayısıyla bir lafzın başka bir lafız yerinde kullanılması ve iki lafız arasında manevî mugayeretin bulunmasıdır.

Müşâkele sanatının ortaya çıkışı ve terim olarak manasının netleşmesinde, hakikî anlamlarıyla Allah'a isnadında dinen ve aklen mahzurlar görülen ifadelerin Kur'an'da yer alması belirleyici olmuştur. Bu açıdan müşâkele üslûbunun keşfi, Kur'an'ın bazı müşkil ve müşabih âyetlerinin doğru yorumlanmasında da önemli fonksiyon icra etmiştir. O yüzden müşâkele sanatı belagat ilminde olduğu kadar son dönemlerde tefsir ilminde de dikkati çeken önemli sanatlardan biri haline gelmiştir.

Makalede müşâkele sanatı belagat ilmindeki kavramsal çerçevesiyle geniş biçimde ele alınmış, öncelikle sözlük ve terim anlamlarıyla müşâkele kavramı, tarihsel gelişimi dikkate alınarak netleştirilmiş, ardından Arap dili edebiyatında kullanıldığı şekliyle unsurları ve türleri anlatılmış ve son olarak bu sanatın diğer bazı sanatlarla ortak ve farkı yönleri ele alınarak bir söz sanatı olarak edebî değeri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Müşâkele, Belagat, Arap Edebiyatı, Tefsir.

The Art of Mushakala in Belaga (Eloquence)

Abstract: The art of mushakala is one of the literary arts that add a formal and spiritual aesthetic to the sentence. For a literal purpose and wit, it means to use the same word

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/AİÇÜ İslami İlimler Fakültesi (Dekan), ademyerinde@yahoo.com.

with a two different meanings in the same context. It's used for the first time by Zamakhshari with its term meaning as an utterance art as explained in Bedi discipline and defined by Sekkaki and developed by Kazvîni dividing it into two kinds; tahkiki (evidential) and dakdiri (imaginal).

Indeed, this art is called the mushakala that contains a kind of allusion and sarcasm; because there is no relation in this art between form (word) and meaning but contextual being together (companionship). Although the examples given for the Mushakala are counted as majaz or istiare (metaphor), the art of mushakala is considered superior to them as a literal art by adding beauty in both form and meaning.

Though mushakala's been mixed with some other arts such as majaz, istiare (metaphor) and cinas (pun) in the past, it has taken its actual place in the discipline of Belagat (eloquence) as a literary art in itself. The most important distinguishing aspect of mushakala is the use of a word in place of another word as well as to be difference between the two words.

the Qur'an played an decisive role in the discovery of the art of mushakala and in the clarification of its meaning as a term owing to the fact that it has some words and phrases which contains inconveniences and erroneous senses as regards of Allah in case of using in literal meanings. Therefore, the discovery of the mushakala has also played an important role in the correct interpretation of some of the Qur'anic verses. As a result, it has become one of the most important arts that has attracted attention recently in the history of commentary as well as in the Belaga (eloquences).

In this article, the term of mushakala's discussed broadly with giving of its literal and conceptual meaning in terms of Belaga; firstly, the concept of mushakala with its dictionary and terminology meanings were clarified by taking its historical development into consideration and then its elements and kinds were studied as used in Arabic literature. Finally, the place and importance of this art were discussed by clarifying the common and different aspects of it in relation to some other arts.

Keywords: Mushakala, Eloquence, Arabic Literature, Comentary.

A. GİRİŞ

Müşâkele sanatı belagat ilminde olduğu kadar zamanla tefsir ilminde de dikkat çekilen edebî sanatlardan biri olmuştur. Zemahşeri'yle birlikte tefsir kitaplarına giren müşâkele kavramı, zamanla bazı müşkil ve müteşâbih âyetlerin tefsir ve tevilinde de sıklıkla başvurulmuş bir sanat haline gelmiştir. Âyet yorumlarında müşâkelenin kullanımını, "Dil ve Belâgat Yönünden Ebüssuûd Efendi'nin Tefsiri İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm -Müşâkele Sanatı Örneğinde"¹ başlıklı makalemizde detaylı biçimde incelendiğinden, bu çalışmada hassaten belagat ilminde müşâkele sanatı bütün yönleriyle ele alınıp değerlendirilecektir.

¹ Bkz. Adem Yerinde, *Usûl İslam Araştırmaları*, Sayı: 26, Temmuz-Aralık 2016, 241-276.

Çalışmada, öncelikle müşâkele kavramının sözlük ve terim anlamları netleştirilecektir. Ardından belagat ilmindeki terimleşme süreci ve gelişimi incelenecektir. Ayrıca ilgili literatürde kullanıldığı şekliyle unsurları ve türleri üzerinde durulacaktır. Son olarak da müşâkele sanatının diğer bazı edebî sanatlarla ortak ve farkı yönlerine değinilerek bir söz sanatı olarak müşâkelenin edebî değeri netleştirilmeye çalışılacaktır.

B. ETİMOLOJİK YÖNDEN MÜŞÂKELE

Müşâkele (مشاكلة), “şkl (شكل)” kökünden müfâ’ale yapısına girmiş “şâkele (شاكل)” fiilinin mastarı olup sözlükte “iki şeyin biçim yönünden benzeşmesi ve birbiriyle uyuşması” anlamlarını ifade eder. Sözcüğün sülâsî mastarı olan شَكَّلَ lafzı; “benzer, şekil, misil” manalarında isim olarak da kullanılır. Bu yüzden iki şeyin biçim ve şekil yönünden benzeştiğini ifade için شاكل الشيء الشيء² denir.² Buna göre mastar yapısıyla temelde müşâreket/işteşlik bildiren “müşâkele” sözcüğünün etimolojik yönden “iki şey arasındaki biçim ve şekil benzerliğini” ifade ettiği söylenebilir.

Kur’an-ı Kerim’de de “şekl (شَكْلٌ)”³ ve “şâkile (شاكلة)” türevleriyle iki yerde⁴ geçen bu sözcük “benzer, tür/tarz ve heyet/biçim” anlamlarında kullanılmıştır.⁵

C. BELAGAT İLMİNDE MÜŞÂKELE SANATI

Müşâkele bir belagat terimi olarak bedî ilminde ele alınır ve bununla; “bir söz içinde iki kelime arasındaki biçim benzeşmesi” kastedilir.⁶ Cümleye lafzî ve manevî bir estetik katan edebî sanatlardan sayılan müşâkele, edebî bir amaç ve nükte için aynı kelimenin aynı bağlamda farklı bir manada kullanılması şeklinde gerçekleşir ve ilk kelime genellikle gerçek manasında kullanılırken, ikincisi sadece şekil bakımından ona benzer.⁷ Belagat ilminin özellikle ilk devirlerinde, ileride

² Bkz. İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 2010, “şkl” md., XI, s. 356-357; İsfehânî, er-Rağîb el-İsfehânî, *Müfredâtü Elfâzî'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Davudî, Dımeşk: Darü'l-Kalem, 1430/2009, “şkl” md., s. 462.

³ 38/Sâd 58.

⁴ 17/İsrâ 84.

⁵ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “şkl” md., XI, s. 356-357; İsfehânî, er-Rağîb el-İsfehânî, *Müfredât*, “şkl” md. s. 462-463.

⁶ Durmuş, İsmail, “Müşâkele”, *DİA*, XXXII, 154, İstanbul, 2006.

⁷ Bkz. Durmuş, a. g. m., s. 154.

daha detaylı tanıtımı yapılacak olan müşâkele kavramı yerine istiâre, mukâbele⁸ ve mücâveze⁹ gibi tabirlerin kullanıldığı görülür.¹⁰

Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde de bolca örneğine rastlanan müşâkelenin Cahiliye döneminden itibaren Arap edebiyatında sıklıkla kullanılan bir üslup olduğu anlaşılmaktadır. Mesela, Muallaka şairlerinden Ebü'l-Esved Amr b. Kûlsüm (ö. 584 veya 600m.) şu beytinde müşâkele yapmıştır:

أَلَا لَا يَجْهَلَنَّ أَحَدٌ عَلَيْنَا... فَتَجْهَلْ فَوْقَ جَهْلِ الْجَاهِلِينَ

(Dikkat edin! Bize karşı sakın kimse cahillik yapmasın. Sonra biz de bize karşı cahillik yapanların cahilliğinin ötesinde bir cahillik yaparız.¹¹

Yukarıdaki beyitte cehalet, ilk geçtiği yerde hakiki manasıyla (yanlış davranış) kullanılmışken¹², ikincisinde onunla, meydan okuma ve tehditle birlikte had bildirme kastedilmiştir. Ancak burada edebî bir nükte sebebiyle ve bir de ifadenin gücünü artırmak için cehalet lafzı tekrarlanmıştır.¹³

Kur'an ve hadislerde de müşâkele sanatı yaygın biçimde kullanılmıştır. Müfessirler öteden beri Yüce Allah'a "istihzâ, hud'a (aldatma), suhriyye (alay),

⁸ Örnek olarak bkz. Rummânî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsâ b. Ali er-Rummânî, *en-Nüket fi İ'câzi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Halefullah Muhamme-Muhammed Zağlul Selam, Kahire: Darü'l-Meârif, [t.y.], s. 99; Şerif er-Radî, *Telhisü'l-Beyân fi Mecâzâtî'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdülgani Hasan, Kahire: Darü İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1374/1955, s. 123; Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvad, I, s. 237, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1418/1998.

⁹ İbnü'n-Nâzım, Bedreddin İbn Malik el-Endelüsî, *el-Misbâhü'l-Münir fi İlmi'l-Meâni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, thk. Hüsnî Abdülcelil Yusuf, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1409/1989, s. 182.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Râid Hamed Halef Küreyş el-Cebbûrî, *et-Tevzîfü'l-Belâğî li't-Tecnîsi ve'l-Müşâkele fi Şi'ri'l-Mütenebbi*, Camiatü'd-Diyâlâ Külliyyeti'l-Terbiye li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye Kısmü'l-Lügati'l-Arabiyye fi, Irak: Bakuba, 1436/2014, s. 44, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Müşâkele tabiri yerine kullanılan bazı tabirler için ayrıca bkz. Adem Yerinde, "Dil ve Belâgat Yönünden Ebüssüud Efendi'nin Tefsiri İrşâdü'l-'Aklî's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm -Müşâkele Sanatı Örneğinde-, *Usûl: İslam Araştırmaları*, 2016, sayı: 26, s. 241-276.

¹¹ Emil Bedî Yakub, *Divânü Amr b. Kûlsüm*, Beyrut: Darü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1991, s. 78. (Beytin tahriri için ayrıca bkz. 58 nolu dipnot).

¹² Habenneka, Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye Üsüsühâ ve Ulûmuha ve Fünûnuha*, Beyrut: ed-Darü's-Şâmiyye; Dîmeşk: Dârü'l-Kalem, 1416/1996, II, s. 438.

¹³ Bkz. Râid Hamed, *et-Tevzîfü'l-Belâğî*, s. 47, 56.

mekr (hile), keyd (tuzak)...vb.” beşerî fiil ve sıfatların isnat edildiği müşkil âyetleri genel telakkiyle uyumlu hale getirebilmek için te'vil yöntemine başvurmuşlardır. Bugün müşâkele sanatının konusunu teşkil eden söz konusu âyetlerin yorumunda ilk dönemlerde “mukâbele, cezâ, istidrâc, temsil, isti'âre...” gibi tabirlerin sağladığı yorum kabiliyetiyle tekrarlanan tabirlerle ilgili olarak genellikle “lafızda birlik ve manada farklılık” özelliğine dikkat çekilirken¹⁴, Zemahşerî'nin müşâkele terimini tefsir literatürüne sokmasıyla birlikte bu âyetlerin yorumunda yeni ufuklar açılmıştır. Bugün bedi' ilminde yer aldığı şekliyle müşâkeleyi bir söz sanatının adı olarak ilk kullanan belâgatçı olan Zemahşerî'dir.¹⁵ Zemahşerî'den sonra onun takip eden Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) de mekr, suhriye, istihzâ, keyd gibi Kur'an'da yüce Allah'a isnat edilen bazı beşerî fiillerin izahında müşâkele sanatına başvurmayı bir zorunluluk olarak görür. Aksi takdirde Yüce Allah'a, şanına yakışmayan fiiller isnat edilmiş olacaktır ki bu caiz değildir.¹⁶

Kur'an-ı Kerim'de müşâkelenin kullanımını birkaç örnekle netleştirmek gerekirse, meselâ,

فَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (Dediler ki: Biz sizinle beraberiz. Biz onlarla sadece alay ediyoruz (istihza)... Asıl Allah onlarla alay eder (müminlerle alaylarını cezalandırır); onları azgınlıklarıyla baş başa bırakır da şaşkın bir halde bocalayıp dururlar.)¹⁷ âyetlerinde müşâkele yapılmıştır. Birinci âyette geçen مُسْتَهْزِؤُونَ (Alay etmek) lafzının hakiki/sözlük anlamı kastedilirken, ikinci âyette Allah'a nispetle kullanılan aynı lafızla (يَسْتَهْزِئُ) münafıkların müminlerle alaylarının cezalandırılması kastedilmiştir.¹⁸

Aynı şekilde " فَلَ عُدْوَانٍ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ... فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ (Ancak zalimler cezalandırılır. O halde kim size saldırırsa, size de

¹⁴ Örnek olarak bkz. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*, thk. Mahmud Muhammed Şakir-Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Bsk. [t.y.], I, s. 302-303.

¹⁵ Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, s. 335, 464; II, s. 315. Zemahşerî'nin müşâkele sanatını kullanımıyla ilgili ayrıca bkz. Ebû Musa, Muhammed Haseneyn, *el-Belâgatü'l-Kur'âniyye fî Tefsiri'z-Zemahşerî ve Eserühâ fi'd-Dirâsâti'l-Belâğiyye*, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, [t.y.], s. 485-487.

¹⁶ Bkz. Ebüssuud, *İrşad*, IV, s. 19.

¹⁷ 2/Bakara 14, 15.

¹⁸ Ebüssuûd Efendi, *Tefsirü Ebi's-Suûd el-Müsemma İrşadi'l-Akli's-Selim ilâ Mezâya'l-Ku'râni'l-Kerim*, thk. Muhammed/Ahmed b. Şeyh Muhyiddin el-İmâdî, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, [t.y.], I, 47.

ona aynıyla mukabele edin/cezalandırın.)"¹⁹ âyetinde yer alan غُدَوَانَ (düşmanlık) sözcüğü müşâkele yoluyla "ceza" manasında kullanılmıştır.²⁰ Bunun gibi " وَمَكَرُوا (Onlar bir tuzak kurdular. Allah da kurdukları tuzağı boşa çıkardı. Allah tuzak kuranların tuzaklarını boşa çıkararakların en iyisidir."²¹ âyetinde de müşâkele yapılmıştır. Buna göre Allah'a isnat edilen mekr (tuzak kurma) lafzıyla hakiki anlamı değil de kâfirlerin planlarının boşa çıkarılması kastedilmiştir.²²

Müşâkelenin hadiste kullanımına örnek olarak da "... حُدُوا مِنَ الْعَمَلِ مَا تُطِيقُونَ فَإِنَّ... (Gücünüzün yettiği amelleri yapın. Zira siz (ibadetten) usanmadıkça, Allah da (sevap vermekten) usanmaz.)"²³ hadisini verebiliriz. Bu hadiste لَا يَمَلُّ (usanma) ifadesi, müşâkele yoluyla hakiki anlamında kullanılan تَمَلُّوا (siz usanmadıkça) ifadesine musahabetten (beraberinde bulunma/refakat) dolayı gelmiştir. Bununla; "Siz kendisine dua edip istekte bulunmaktan bıkmadıkça, Allah da sizden ihsan ve lütfunu kesmez" manası kastedilmiştir.²⁴

D. MÜŞÂKELE SANATININ TERİMLEŞME SÜRECİ

Sanat/üslûp olarak müşâkelenin literatürde kullanımı Kur'an öncesine kadar gerilere gitse de, edebî bir sanat olarak bundan ilk bahseden II. asır dilcilerinden Ferrâ'dır (ö. 207/822). Ancak o müşâkele tabiri yerine "ceza (karşılık)" tabirini kullanır ve bunu "bir lafzın önceki bir lafza denk ve benzer biçimde ve fakat farklı bir anlamda kullanılması" şeklinde tanımlar. Buna göre Kur'an'da Yüce Allah'a

¹⁹ 2/Bakara 193, 194.

²⁰ Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, s. 397; Beyzâvî, Nasîrüddin Ebül-Hayr Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil el-Ma'ruf bi Tefsirü'l-Beyzâvî*, nşr. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, I-V, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, [t.y.], I, s. 128; Ebüssuud, *İrşâd*, I, s. 204, 205.

²¹ 3/Ali İmran 54.

²² Ebüssuud, *İrşâd*, II, s. 48.

²³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Kütübü's-Sitte ve Şürühuhû: Sahihü'l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992/1413, "İman" 32; Müslim, Ebül-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Kütübü's-Sitte ve Şürühuhû: Sahihü Müslim*, I-III, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992/1413, "Salatü'l-Müsafrin", 220-221.

²⁴ Bkz. Durmuş, "Müşâkele", XXXII, 154. Daha başka örnekler için bkz. Selahattin Yılmaz, *Kur'an'da Müşâkele Sanatı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2012, s. 77-85, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

isnat edilen “mekr, keyd, suhriyyet, istihzâ” gibi beşerî fiilleri, Allah'ın insanlara, onların bu fiillerine karşılık gelen cezalar vermesi manasına yorar.²⁵

III. asır dilcilerinden İbn Kuteybe (ö. 276/889) müşâkele âyetlerini, “Muhalefetu Zâhiri'l-Lafzi Ma'nâhu/Lafzın Zahirinin, Manasına Muhalif Olması” başlığı altında, üçüncü maddede zikrettiği “el-Cezâü 'ani'l-fi'li bi-misli lafzihi ve'l-ma'nayâni muhtelifân/Manaları farklı olmakla beraber fiilin cezasının fiilin lafzıyla zikredilmesi” alt başlığıyla ele almıştır.²⁶ İbn Kuteybe burada müşâkele tabirini kullanmasa da kastettiğinin müşâkele olduğu açıktır.²⁷ Yine bu asır dilcilerinden Müberred (ö. 285/898) de “mükafee, kısas ve ceza (denklik, misliyle cezalandırma ve karşılık)” tabirleriyle ifade ettiği müşâkele sanatını “bir lâfzın önceki bir lafza denk ve benzer biçimde, ancak farklı anlamda getirilmesi” şeklinde tanımlamış, Kur'an-ı Kerim'de Allah'a isnat edilen “mekr, keyd, suhriyyet, istihza, nisyan” gibi beşerî fiilleri Allah'ın insanlara bu fiillere denk düşen cezalar vermesi” şeklinde yorumlamıştır.²⁸

IV. asır dilcilerinden Rummânî (ö. 384/994), müşâkeleyi “kökleri bir olan kelime türlerinin aynı söz içinde toplanması” şeklinde tanımladığı “tecânüs”ün bir türü olarak “müzâvece” başlığı altında ele alırken,²⁹ Şerîf er-Radî (ö. 406/1015) bu sanatı geniş anlamıyla istiare (mecaz) kapsamında değerlendirir.³⁰

V. asır dilcilerinden Hatîb et-Tebrîzî (ö. 502/1109) kısaca “müşterek bir lafzın aynı söz ya da beyitte farklı bir anlamıyla tekrarlanması” şeklinde tanımladığı

²⁵ Ferrâ'nın müşâkele sanatına dair açıklamaları için bkz. Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1403/1983, I, s. 116-117; krş: Durmuş, “Müşakele”, XXXII, 154.

²⁶ Bkz. İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, nşr. Seyyid Ahmed Sakr, Kahire: Dârü't-Türâs, 1393/1973, s. 275-279.

²⁷ Krş. Veysel Güllüce, “Kur'an-ı Kerim'de Müşâkele Yoluyla Allah'a İsnat Edilen İfadelerin Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 25, Erzurum, 2006, s. 46.

²⁸ Bkz. Müberred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Müberred, *Mâ İttefeka Lafzuhü ve İhtelefe Ma'nâhü mine'l-Kur'âni'l-Mecid*, thk. Ahmed Muhammed Süleyman Ebû Ra'd, Kuveyt: Vezaretü'l-Evkaf ve Ş-Şuûni'l-İslamiyye, 1409/1988, s. 57-59.

²⁹ Bkz. Rummânî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsa b. Ali er-Rummânî, *en-Nüket fi İ'câzi'l-Kur'an* (Selâsü Resâil fi İ'câzi'l-Kur'an: li'r-Rümmanî ve'l-Hattabi ve Abdilkâhir el-Cürçânî, thk. Muhammed Halefullah Ahmed v.d., Kahire: Dârü'l-Meârif, 3. Bsk., 1976, s. 99-100.

³⁰ Örnek olarak bkz. Şerîf er-Radî, *Telhisü'l-Beyân*, s. 113, 117, 123.

müşâkeleyi,³¹ VII. asır belagatçılarında İbn Ebü'l-İsbâ' (ö. 654/1256) haklı olarak cinâs-ı mümâsilin iki türünden birine (tam cinas) katacak ve fakat kendisi bu sanatı, bilinenin tam tersine "amaç ve manada birlik, lafızda farklılık" olarak tasavvur edecektir.³²

Bütün bu bilgilerden anlaşılıyor ki müşâkele sanatı, erken dönemden itibaren edebiyat literatürüne girmiş olsa da içeriği VI. asrın başlarına kadar tam bir netliğe kavuşturulamamıştır. Bugün bedî' ilminde yer aldığı şekliyle müşâkeleyi bir söz sanatının adı olarak ilk kullanan belagatçı Zemahşerî'dir.³³ Zemahşerî, ayrıca müzâvece, istiare, mülâbese ve mukâbele tabirleriyle de ifade ettiği müşâkeleyi terim anlamıyla *el-Keşşâf*'ta on yerde zikretmiş,³⁴ özellikle takdiri türünü; "cevabı, soruya biçimce uydurma (itbâk)" şeklinde tanımlamıştır.³⁵

Zemahşerî'den sonra özellikle Kur'ân'ın edebî üslupları, mana incelikleri ve nükteleri yönünden kendisini takip eden müfessirlerden Fahreddin er-Râzî³⁶, Beyzâvî ve Ebüssuûd Efendi de bu sanatı âyet yorumlarında terim anlamıyla etkin biçimde kullanmışlardır.³⁷

VI. asır belagatçilerinden Sekkaki'yle birlikte önemli bir gelişme kaydeden müşâkele sanatı, hem Belagat'in Bedî' sanatlarından mana sanatları arasındaki yerini almış, hem de teknik tanımına kavuşmuştur. Müşâkeleyi; "Bir şeyi, sohbetinde (beraberinde) vaki olduğu için başkasının lafzıyla zikretmen" şeklinde

³¹ Tebrizî, Ebû Zekeriya Yahya b. Ali Hatib et-Tebrizî, *el-Kâfi fi'l-Arûzi ve'l-Kavâfi*, thk. Hasan Abdullah el-Hassânî, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 3. Bsk., 1415/1994, s. 199-200.

³² Bkz. İbn Ebü'l-İsbâ' Ebû Muhammed Zekiyüddin Abdülaziz, *Tahrirü't-Tahbîr fi Sinaati's-Şi'ri ve'n-Nesr ve Beyâni l'câzi'l-Kur'ân*, thk. Hafni Muhammed Şeref, Mısır: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1383/1963, s. 393.

³³ Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 335, 464; II, 315. Zemahşerî'nin müşâkele sanatını kullanımıyla ilgili ayrıca bkz. Ebû Musa, Muhammed Haseneyn, *el-Belâğatü'l-Kur'âniyye fi Tefsiri'z-Zemahşerî ve Eserühâ fi'd-Dirâsâti'l-Belâğiyye*, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, [t.y.], s. 485-487.

³⁴ Bkz. Yerinde, "Dil ve Belâgat Yönünden Ebüssuûd Efendi'nin Tefsiri", s. 271.

³⁵ Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, s. 137, 138; krş. Durmuş, "Müşâkele", XXXII, 154-155; Yılmaz, *Kur'an'da Müşâkele Sanatı*, s. 20.

³⁶ Örnek olarak bkz. Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Fahrettin er-Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Bsk., 1420, II, s. 304 (mütâbakatü'l-lafz); III, s. 482 (müvâfakatü'l-lafz); IV, s. 75 (müşâkele); VI, s. 480 (müşâkele); XX, s. 193, 274 (müşâkele); XXI, s. 438 (istidrâc); XXXIV, s. 407 (müşâkele); XXIII, s. 245 (taalluk); XXXI, s. 123 (mükâbele).

³⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Yerinde, "Dil ve Belâgat Yönünden Ebüssuûd Efendi'nin Tefsiri", 241-276.

tanımlayan Sekkâkî, Kur'ân ve Arap edebiyatından getirdiği şahitlerle tanımını daha da berraklaştırır. Mesela: *مَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ* âyetinde³⁸ *مَكَرَ* fiilinin Allah'a isnat edilmesi, öncesindeki *مَكَرُوا* (plan kurdular) fiiline müsahabetten dolayıdır. Söz konusu lafız ilk geçtiği yerde hakikî anlamıyla kullanılırken, ikinci yerde sözlük anlamından bağımsız farklı bir manada; "planı boşa çıkarma" manasında kullanılmış olup iki lafız arasında biçim ve fonetik uyum dışında bir alâka bulunmamaktadır.

Sekkâkî müşâkeleye Arap edebiyatından da şu meşhur örneği verir:

قالوا اقترح شيئاً نجد لك طبخه... قلت اطبخوا لي جُبَّةً وقَمِيصًا

“Dediler ki: İstedğin bir şey varsa söyle de sana onu güzel pişirelim. Dedim ki: Bana bir cübbe, bir de gömlek pişirin.”³⁹

Beytte *اطبخوا* (pişirin) lafzı, öncesindeki *طبخه* (pişirme) lafzına müsahabet dolayısıyla gelmiştir. Bu iki lafız biçim yönünden benzeşse de manaları farklıdır. Birincisinin hakikî anlamıyla kullanılmasına karşın, ikincisinin de aynı anlamda kullanılmış olmasına "cübbe" ve "gömlek" sözcükleri engeldir. Zira cübbe ve gömlek pişirilmez, dikilir. Şair de zaten bunu kastetmiştir. Burada şair, kendisine yemek pişirmeyi teklif eden dostlarına serzenişte (tariz) bulunarak: “Bana önce üzerine giyecek bir cübbe, bir de gömlek getirin/dikin” demek istemiştir.

Sekkâkî'nin müşâkele tanımı, sonraki belagatçiler tarafından da aynen devam ettirilmiştir.⁴⁰ Ancak Kazvîni buna türlerini de ekleyerek müşâkele sanatını, “Bir

³⁸ 3/Ali İmrân 54.

³⁹ Sekkâkî, Ebû Yakub Yusuf b. Muhammed es-Sekkâkî, *Miftahü'l-Ulûm*, thk. Abdülhamid el-Hindâvî, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000, s. 533, 534.

Sekkâkî ve sonrasında müşâkele teriminin mükayeseli tanım ve tasnifi için bkz. Muhittin Eliaçık, “Bazı Belagat Kitaplarında Müşâkele Sanatının Tanım ve Tasnifi”, *Kırklareli Ün. Sosyal Bilimler Dergisi* (KUSBD), cilt. 3, sayı. 2 (Temmuz 2013), s. 13-14; Tefsir kitapları ve edebiyat sözlüklerindeki tanımları için de bkz. Yılmaz, *Kur'an'da Müşâkele Sanatı*, s. 4-8.

⁴⁰ İbnü'n-Nâzım, *el-Misbâhü'l-Münir*, s. 196, 197; Kazvîni, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn Muhammed b. Abdurrahmân el-Hatib el-Kazvîni, *et-Telhis fi Ulumi'l-Belâğa*, nşr. Abdurrahman el-Berkûkî, Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabî, 1350/1932, s. 356, 357; Sa'dettin et-Taftazânî, *el-Mutavvel Şerhu Telhisi Miftâhi'l-Ulûm*, thk. Abdülmaid el-Hindâvî, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1434/2013, s. 648, 649; İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü'l-Edeb ve Ğâyetü'l-Ereb*, thk. İsam Şuaytû, Beyrut: Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, 1987, II, s. 276; Taşköprüzade, Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi, *Şerhu Fevâidi'l-Ġyâsiyye min İlmeyi'l-Meânî ve'l-Beyân*, Dersâadet: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1312, s. 307. Geniş bilgi için bkz. Râid Hamed, *et-Tavzif*, s. 44, 45.

şeyi, tahkikî ve takdirî olarak sohbetinde (beraberinde) vaki olduğu için başkasının lafzıyla zikretmemdir” diye tanımlamıştır.⁴¹

Kazvîni, Sikkakî'nin de müşâkele örnekleri arasında yer alan *صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ* صِبْغَةَ اللَّهِ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً⁴² “müşâkeley-i takdîriyye”ye örnek verir. Ona göre Hristiyanlar çocuklarını sarı renkli bir suya batırarak vaftiz ederlerdi/arındırırlardı. Bu tarihi olaya telmihle âyet-i kerimede *صِبْغَةَ* (boya) anlamına gelen lafız kullanılmıştır. Yoksa bununla asıl arınmanın imanla olacağı kastedilmiştir.⁴³

Kazvîni'nin “müşâkele-i tahkikiyye” ve “müşâkele-i takdîriyye” şeklinde iki kategoriye ayırdığı müşâkele sanatı⁴⁴, ondan sonraki belagatçiler tarafından da aynı içerikle sürdürülmüştür.⁴⁵

Müşâkele sanatının, Sikkakî ve Kazvîni'deki kısa ve açık tanımı, zamanla şerh ve izahların etkisiyle genişleyerek son dönemlere “ikinci kez mecazî manada tekrarlanan söz” tanımıyla girilmiş ve “sohbetinde geçtiği için” ibaresi tali duruma düşmüştür. O nedenle müşâkele sanatını, tekrar ve terdid gibi söz tekrarına dayalı edebi sanatlardan ayırmak için, müşâkelede “bir şeyi başkasının sözüyle söylemekten kaynaklanan söz tekrarı” bulunduğu bilinmelidir.⁴⁶ Zamanla bu edebi sanatla ilgili: “çok anlamlı kelimelerin art arda iki anlamı ile kullanılması; birinin söylediği bir sözü diğerinin başka anlamda tekrarlaması; karşılıklı konuşan iki kişiden birinin söylediği bir sözü diğerinin başka bir düşünceye cevap olacak

⁴¹ Kazvîni, *İzâh*, s. 263, 264.

⁴² 2/Bakara 138.

⁴³ Bkz. Kazvîni, *Telhis*, s. 357; a.mlf., *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belagati: el-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, nşr. İbrahim Şemşeddin, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003, s. 264.

⁴⁴ Ancak Kazvîni *İzah*'ında bazı müşâkele örneklerini, beyan ilminin konusu olan mecâz-ı mürselin bir türü (müsebbebin sebeple ifadesi) olarak da ele alır. bkz. Kazvîni, *İzâh* s. 207, 208.

⁴⁵ Müşâkelenin sonraki dönemlerdeki yaygın tanımı için ayrıca bkz. Sübkî, Ahmed b. Ali Behâüddin es-Sübkî, *Arûsü'l-Efrâh fî Şerhi Telhisi'l-Miftâh*, thk. Abdühmaid Hindâvî, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1423/2003, II, s. 237; Suyûtî, Celâleddin Ebü'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Riyad: Vezâretü'l-Şüûni'l-İslâmiyye ve'd-Da've ve'l-İrşâd es-Suûdiyye, [t.y.], III, s. 281, 282; Tehânevî, Muhammed Ali et-Tehânevî, *Mevsûatü Keşşâfi'stilahâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, nşr. Ali Dehrûc, I-II, Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996, “müşâkele” md., II, 1544-1545. krş. Durmuş, “Müşâkele”, XXXII, 155.

Müşâkele kavramının Osmanlı müelliflerince yapılan karşılaştırmalı tanımları için bkz. Eliaçık, “Bazı Belagat Kitaplarında Müşâkele Sanatının Tanım ve Tasnifi”.

⁴⁶ Bkz. Eliaçık, “Müşâkele”, s. 13.

şekilde tekrarlaması” şeklinle tanımlar yapılmıştır.⁴⁷ Osmanlı ilim sahasında yazılan belagat kitaplarının bazılarında ise bu sanata hiç yer verilmemiştir.⁴⁸

Sonuç olarak öyle görülüyor ki Kur’an-ı Kerim Arap dili grameri kadar, edebî sanatlar için de zengin bir kaynaktır. Birçok belagat sanatına kaynaklık eden Kur’an’ın müşâkele sanatı için de temel kaynak oluşturduğu görülmektedir. Bu sanatın ortaya çıkışı ve terim olarak manasının netleşmesinde, Kur’an’da Yüce Allah’a isnat edilen ve fakat hakikî anlamlarıyla Allah’a isnadında dinen ve aklen mahzurlar görülen lafızların belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹ Bu yönüyle müşâkele üslûbunun keşfi, Kur’ân’ın bazı müşkil müteşâbih âyetlerinin doğru yorumlanmasında da önemli fonksiyon icra etmiştir. Zemahşeri’ye kadar “müşâkel-i tahkikiye” konusu âyetlerin yorumunda “lafızda birlik ve manada farklılık” özelliğine dikkat çekildiği,⁵⁰ henüz müşâkele terimi teknik anlamıyla kullanılmaya başlanmadığından bunun için genellikle mükâbele, mücâvede, müzâvece, istidrâc,⁵¹ cinas ve cevap tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir.⁵² Zemahşeri’yle birlikte müşâkele terimi tefsir terminolojisine girmiş ve daha sonra Râzî, Beyzavî, Ebüssuûd Efendi, Âlûsî ve İbn Âşur gibi müfessirlerce devam ettirilerek bazı müşkil âyetlerin yorumunda başvurulmuş temel kavramlardan biri haline gelmiştir.⁵³

⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. Eliaçık, “Müşâkele”, s. 6-15; krş. Güllüce, “Kur’ân-ı Kerim’de Müşâkele Yoluyla Allah’a İsnat Edilen İfadelerin Değerlendirilmesi”, s. 42, 43.

⁴⁸ Bkz. Eliaçık, “Müşâkele”, s. 11.

⁴⁹ Krş. Güllüce, “Kur’ân-ı Kerim’de Müşâkele Yoluyla Allah’a İsnat Edilen İfadelerin Değerlendirilmesi”, s. 49 vd.

⁵⁰ Örnek olarak bkz. Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tefsirü’t-Taberî: Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmusin et-Türki, Kahire: Dârü Hicr, [t.y.], I, s. 314. Geniş bilgi için bkz. Yılmaz, *Kur’an’da Müşâkele Sanatı*, s. 19.

⁵¹ Bkz. Ferrâ, *Meâni’l-Kur’an*, I, s. 218.

⁵² Bkz. Örnek olarak bkz. Maverdî, Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Maverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn: Tefsirü’l-Maverdî*, nşr. Es-Seyyid Abdülmaksud b. Abdürrahim, Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, [t.y.], I, s. 77, 396. Geniş bilgi için bkz. Yılmaz, *Kur’an’da Müşâkele Sanatı*, s. 20-21, 26 (87 nolu dipnot).

⁵³ eş-Şâmile isimli elektronik kütüphane programında müşâkele sözcüğü tarandığında, Alûsî’nin tefsiri *Ruhû’l-Meânî*’de 71 yerde, İbn Aşur’un tefsiri *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*’inde de 48 yerde geçtiği görülür. Ayrıca Beyzavî ve Ebüssuûd Efendi’nin müşâkele sanatını yorumlarında kullandığı şekillerine dair geniş bilgi için bkz. Yerinde, "Dil ve Belâgat Yönünden Ebüssuûd Efendi’nin Tefsiri", s. 259 vd.

E. MÜŞÂKALE SANATININ UNSURLARI

Belagat kitaplarında müşâkelenin türlerinden bahsedilir ancak edebî bir üslup olarak unsurlarından pek bahsedilmez. Bununla birlikte tanımlarından hareketle bu sanatın unsurlarını tespit etmek mümkündür. Buraya kadar işaret edilen tanımlarından hareketle müşâkelenin üç unsurundan bahsedilebilir. a) Müşâkel, b) Müşâkil⁵⁴ ve c) Alâka. Müşâkel, genellikle sözde önce geçen ve hakiki anlamıyla kullanılan lafız iken, müşâkil, musâhabet dolayısıyla biçim yönünden müşâkeleye benzese de mana yönünden ondan ayrılan ikinci lafızdır. İlk lafzın biçim yönünden tekrarını temellendiren münasebet/sebep de alâkadır.⁵⁵ Alâka haricî olabileceği gibi zihni de olabilir.⁵⁶

Müşâkele sanatında tertip yönünden asıl olan, müşâkelin önce, müşâkilin ise sonra gelmesidir. Ancak bazen bağlam ya da kasıttan kaynaklanan bir zaruretle bunun tersi de olabilmektedir. Mesela, Mütenebbî'nin:

وَمَنْ يَكُ ذَا فَمِ مَرِيضٍ يَجِدُ مَرًّا بِهِ الْمَاءَ الرُّلَا

“Ağzında acı ve ağrı olan, tatlı suyu da acı hisseder.”⁵⁷

beytinin ilk mısraında geçen مَرًّا (rahatsızlık) lafzı müşâkil olup mecazi anlamda kullanılmıştır. İkinci mısraında geçen مَرًّا ise hakiki anlamda kullanılmış olup müşâkeldir.⁵⁸

Müşâkelenin bu iki unsuruna bir de alâkayı katmak gerekir. Müşâkele sanatında alâkayı tartışan edebiyatçılardan bazılarının göre alâka, iki lafzın sözde veya zihinde musâhabeti iken, diğer bazılarının göre iki lafız arasındaki biçim benzerliğidir.⁵⁹

⁵⁴ Araştırmamıza göre Osmanlı müfessirlerden Âlûsî de tefsirinin bir yerinde müşâkelenin iki unsuru için müşâkil ve müşâkel tabirlerini kullanmıştır. Bkz. Âlûsî, Ebü'l-Fadl Şihabüddin Mahmud el-Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, Beyrut: Darü İhyai't-Türasi'l-Arabî, [t.y.], I, s. 148.

⁵⁵ Müşâkelenin mecaz mı, hakikat mi olduğu meselesini tartışan bilgiler, genellikle bu sanatı mecaz kapsamında değerlendirmekle beraber; alâkası net olmadığından bunu, hakikat ile mecaz arasında bir yere koyanlar da vardır. Suyûtî ise müşâkeleyi mecaz olarak değerlendirir, alâkayı da musâhabet (aynı bağlamda gelme) olarak belirtir. Bkz. Suyûtî, *İtkân*, III, s. 127.

⁵⁶ Bkz. İbn Aşur, Muhammed et-Tahir b. Aşur, *Mûcezü'l-Belâğa*, Tunus: el-Matbaatü't-Tünisiyye, 1351/1932, s. 47.

⁵⁷ Bkz. Hamevî, *Hizânetü'l-Edeb*, I, s. 189.

⁵⁸ Râid Hamed, *et-Tevzîfü'l-Belâgî*, s. 58.

⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Yılmaz, *Kur'an'da Müşâkele Sanatı*, s. 14-17.

F. MÜŞÂKELE SANATININ TÜRLERİ

Edebi incelikleri ve nükteleriyle bilinen *Keşşâf*'taki bazı ifadelerinden Zemahşerî'de müşâkele sanatının bugün bilinen iki türüne (tahkikî ve takdiri) dair bir tasavvurun bulunduğu, buna rağmen, müşâkele sanatını tanımlayan ilk belagatçi olarak Sekkâkî'de aynı tasavvurun bulunmadığı görülmektedir. Sekkâkî'nin müşâkele tanımına “tahkiken ve takdiren” tabirlerini de ekleyerek bu sanatı bugün bilinen iki türüne ayıran ilk belagatçi ise Kazvîni'dir. Kazvîni'yle birlikte Belagat'te müşâkele sanatı bu iki türüyle birlikte ele alınmaya başlamıştır.

Bugün belagatçiler müşâkeleyi, “müşâkele-i tahkikiye ve müşâkele-i takdriye” diye iki türe ayırmalarına rağmen takdir ve tahkik sözcüklerinin çağrıştırdıkları mana dışında müşâkele sanatının bu iki türünü net biçimde tanımlamak yerine onları genellikle Kur'an ve Arap şiirinden getirdikleri örneklerle açıklamayı tercih etmişlerdir. Buna göre müşâkelin müşâkil ile birlikte sözde yer alması halinde buna “müşâkele-i tahkikiye”; değilse, “müşâkeley-i takdriye” denebilir.⁶⁰ Said Paşa *Mizânü'l-Edeb*'inde bunu bir örnekle şöyle ifade eder: Bir çıplak fakire “Canın ne yemek istiyor” denilmesine, o da “Bir entari yemek istiyor” cevabını verse (müşâkele-i) tahkikî ve hasebu'l-hitab karine hükmünce “yemek istiyor” ta'birini terk ile “bir entari” demekle iktifa etse (müşâkel-i) takdiri olur.”⁶¹

Belagatte Kazvîni'nin tanımıyla “tahkikî ve takdiri” diye iki türe ayrılan müşâkele sanatının kapsamı zamanla genişleyerek tefsir usulünün de konusu olmuştur.⁶² Şimdi müşâkele türlerine biraz daha yakından bakalım.

1. Müşâkele-i Tahkikiye

Müşâkele-i tahkikiye, müşâkelenin unsurlarından müşâkelin gerçek manasıyla sözde geçmesi ve onunla sadece biçim yönünden benzeşen müşâkilin (müsaheb) kendisine eşlik etmesidir⁶³. Mesela ⁶⁴ *إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ * اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ* âyeti müşâkeley-i tahkikiye örnektir. Burada *يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ* lafzı müşâkelenin müşâkil unsurunu teşkil etmekte olup biçim yönünden benzeştiği, müşâkel diye tabir

⁶⁰ Bkz. Abdurrahman Abdülkadir el-Arabî, *el-Müşâkele Beyne'l-Lügati ve'l-Belâğa*, Bağdat: el-Camiatü'l-Mustansırıyye, Külliyyetü'l-âdab, 2002, 64-67, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi); Râid Hamed, *et-Tevzîfü'l-Belâğî*, s. 50.

⁶¹ Bkz. Diyarbakırlı Said Paşa, *Mizânü'l-Edeb*, İstanbul: A. Maviyan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1305, s. 368.

⁶² Bkz. Suyûtî, *İtkân*, III, s. 281, 282.

⁶³ Krş. Durmuş, “Müşâkele”, s. 154.

⁶⁴ 2/Bakara 14, 15.

edilen ve sözde gerçek manasıyla yer alan مُسْتَهْرُؤُونَ tabirine refakat (müsâhabet) etmiştir. Biçim bakımından birbiriyle benzeşen bu iki lafız sözde birlikte zikredildiği halde, ikinci lafız dilin geniş ifade kabiliyetine istinaden mecazen “günah fiilleri cezalandırma” manasında kullanılmıştır.⁶⁵

Mütenebbî'nin şu şiiri de müşâkelenin bu türüne güzel bir örnektir:

إِنَّ الْقَتِيلَ مُضَرَّجًا بِدُمُوعِهِ مِثْلَ الْقَتِيلِ مُضَرَّجًا بِدِمَائِهِ

"Kuşkusuz gözyaşlarına boğularak öldürülmüş maktul de (savaş meydanında) kanlarına boyanmış maktul gibidir."

Beyitte gözyaşlarının akışı kanın akışına benzetilmiştir. Beyitte geçen مُضَرَّجًا esasen kana bulaşmış elbise için kullanılan bir nitelemeyi ifade ederken, burada Mütenebbî müşâkele yoluyla aşkından gözyaşlarına boğulan kimseyi, başına gelen derdin büyüklüğünden dolayı, savaşta kanlara boyanmış maktule benzetmiştir.⁶⁶ Buna göre apayrı bir anlamda kullanılan ilk mısradaki مُضَرَّجًا müşâkil (müsâhib), gerçek anlamıyla kullanılan ikinci mısradaki مُضَرَّجًا ise müşâkel (müsâheb) olmaktadır.

2. Müşâkele-i Takdiriye

Müşâkele-i takdiriye, söz içinde sadece müşâkilin (müsahib) geçmesi, kendisine eşlik etmesi dolayısıyla şekilce benzeştiği müşâkelenin ise sözde yer almaması durumudur⁶⁷. Bu durumda müşâkel zihnen takdir edilir.

Müşâkele sanatının bu türünde söz içinde tek bir lafız bulunduğundan, müşâkele-i tahkikiyedeki lafız tekrarı ve fonetik uyumdan kaynaklanan bedii güzellik ve ifade gücü yoktur. Ancak ima ve tariz yoluyla da olsa hayali zorlayan geniş manasıyla bir istiare ve manevî nükteden bahsedilebilir. Mesela; belagatçiler ve müfessirler, ⁶⁸ صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً⁶⁸ âyetinde böyle bir müşâkelenin varlığına dikkat çekerler. Şöyle ki; صِبْغَةَ اللَّهِ (Allah'ın boyası) ifadesiyle kastedilen, kalplerin iman nuruyla arındırılmasıdır. Bu mana, sözün bağlamında saklı bir müsahabet dolayısıyla “boya” tabiriyle anlatılmıştır. Ancak burada müşâkelenin

⁶⁵ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, I, s. 48; Ebüssuûd, *İrşâd*, I, s. 47.

⁶⁶ Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî, *Divân el-Mütenebbî bi Şerhi Ebi'l-Bekâ el-Ukberî el-Müsemma bi't-Tibyân fi Şerhi'd-Divân*, nşr. Mustafa es-Sekâ v.d., I, s. 6, Kahire: Mustafa Elbânî el-Halebî ve Evladühû, 1355/1926; Râid Hamed, *et-Tevzîfü'l-Belâgî*, s. 119.

⁶⁷ Bkz. Durmuş, “Müşâkele”, XXXII, 154.

⁶⁸ 2/Bakara 138.

ikinci unsuru olan müşâkel muğlak olup derin tefekkür ve bilgiyi gerektirmektedir. Ragıb el-İsfehânî (ö. 502/1108-1109) maksadı “Allah’ın insanın fitratında yarattığı ve onu behâimden ayırt eden akıl gücü” ile açıkladıktan sonra müşâkel olarak Hristiyanlar’ın vaftiz merasimine işaret eder.⁶⁹ Aynı şekilde Suyûtî de burada, Hristiyanlar’ın bebekleri sarı bir suya sokarak vaftiz etme merasimleriyle bir ilgi kurar ve müşâbehet üslubuyla bu âyetin, esasen vaftizi (günahtan arınma merasimi) ima ve telmih ettiğini belirtir.⁷⁰

Kur’an-ı Kerim’de yukarıdaki örnekten daha net ve anlaşılır “müşâkele-i takdiriye” örnekleri de mevcuttur. Mesela ("Bu sebeple ⁷¹ فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا işledikleri kötülüklerin cezası onlara ulaştı ve alay ettikleri şey kendilerini kuşattı... ilh.") âyetinde geçen seyyie (günah) tabiriyle esasen yapılan günahların cezası kastedilmiştir. Burada cezanın seyyie (günah/suç) olarak isimlendirilmesi ise bunun Kur’an bağlamında ⁷² وَمِنْ أَسْأَفَاتِهِمْ سَيِّئَةٌ مِّمَّا كَانُوا يَكْفُرُونَ âyetinde “müşâkele-i tahkikiye” üslubuna göre seyyie (kötülük) tabiriyle anılmış olmasından dolayıdır. Burada söz konusu tabirin geçtiği bağlama telmih vardır. Dolayısıyla âyette yer alan seyyie lafzı, müşâkil olup müşâkeli, başka bir bağlamda ceza anlamında kullanılan seyyie lafzınıninkiyle aynıdır.⁷³ Bu aynı zamanda Kur’an’ın Kur’an ile tefsirinin de güzel bir örneğini teşkil etmektedir.

Mütenebbî’nin şu şiirinde de müşâkele-i takdiriye örnek vardır:

لَنَا مَلِكٌ لَا يَطْعَمُ النَّوْمَ هُمُّهُ مَمَاتٌ لِحَيٍّ أَوْ حَيَاةٌ لِمَيِّتٍ

"Bizim öyle bir hükümdarımız var ki (tebaasını) düşünmekten uyku tatmaz; diri için ölüm, ölü/çaresiz için hayattır o."⁷⁴

Burada Mütenebbî, Seyfüddevle’nin tebaası için uykusuz kalması halini, yemek yiyememe haline benzetmiştir. Bunu yaparken de لَا يَطْعَمُ النَّوْمَ (uykuyu tatmaz) ifadesini kullanarak müşâkele yoluyla uykuyu, yemeğe benzetmiştir. Müşâkele sanatın müşâkil unsurunu oluşturan bu ifadenin müşâkeli (ilk lafzı), lafzın asıl kullanıldığı anlam üzerinde düşünmekle takdir edilen يطعم الطعام (yemek

⁶⁹ İsfehânî, *Müfredât*, “sbğ” (ص ب ج) md., s. 475.

⁷⁰ Bkz. Suyûtî, *İtkân*, III, s. 282.

⁷¹ 39/Zümer 51.

⁷² 42/Şûrâ 40.

⁷³ Krş. Yılmaz, *Kur’an’da Müşâkele Sanatı*, s. 45, 46.

⁷⁴ Mütenebbî, Ebü’t-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn el-Mütenebbî, *Divânü’l-Mütenebbî*, Beyrut: Dârü Beyrût, 1403/1983, s. 379.

yeme/tatma) ifadesidir ki bu, sözde lafız olarak mevcut değildir. Müşebbeh bihin zikredilmediği bu teşbih (istiare), pekiştirme ve mübalağada zirvedir. Mütenebbî burada Seyfûddeve'nin hiçbir anını gafletle geçirmeyip, her daim dostlarını lütuf ve ikramıyla ihya ederken, düşmanlarını kahretmek için sürekli uyanık kaldığını güçlü bir üslupla kusursuz ifade etmiştir.

G. MÜŞÂKELE SANATININ EDEBÎ DEĞERİ VE DİĞER EDEBÎ SANATLARLA İLGİSİ

Ses ile mana arasındaki bağlamsal uyumun doğasını açıklayan eşsiz bir üslubu ifade eden müşâkele sanatında, aynı söz ve bağlamda tekrarlanan bir lafız, hakiki anlamından uzaklaştırılarak ilk geçtiği yerdeki anlamından bambaşka yepyeni bir anlamda kullanılmaktadır. O nedenle müşâkele sanatında tefekkürle ulaşılan manevi bir derinliğin yanı sıra lafız cihetinden de şiirsel bir tat ve ses uyumuyla vicdanı okşayan ritmik bir teshir vardır. Müşâkele tekellüfsüz olursa bu etki daha da artar. Buna göre müşâkelede mana ve lafız cihetinden olmak üzere iki yönlü bir faydadan bahsedilebilir. Mana yönünden müşâkelede, mükerrer lafza, lafzî ya da manevî karinelerin delaletiyle anlaşılan yeni bir mana yüklenir ki edebî yönden bu söze bedii bir güzellik kattığı gibi beyan açısından da hakikate göre daha güçlü olan mecazî bir kullanım oluşturur. Lafız cihetinden ise sözdeki lafzın tekrarıyla oluşan ses uyumu ona şiirsel bir tat⁷⁵ verir. Nitekim tekrarın bu etkisi sebebiyledir ki dinleyicilerini duygusal olarak etkilemek isteyen besteciler, genellikle nakaratlı şiirleri seçerler ya da besteledikleri şiirleri bir şekilde nakaratlı hale getirirler.⁷⁶

Gerçekte bir tür telmih, işaret ve tarizi içeren müşâkele sanatında kastedilen mana ile lafız arasında, sohbette geçen bir lafzın taklidi ve tekrarı dışında hiçbir alâka bulunmayınca, bu bedii sanata “müşâkele” (biçimsel benzeşme) adı verilmiştir.⁷⁷ Örnekleri genellikle mecâz-ı mürsel ve bazen de istiare kabilinden sayılmış olsa da, söze hem biçim hem de anlam bakımından güzellik katmasıyla edebi bir sanat olarak onlardan daha üstün görülmüştür.⁷⁸ Müşâkele sanatı, geniş anlamıyla mecaz, dar anlamıyla istiare içermesi ve beyan gücündeki üstünlüğü sebebiyle beyanın konusu görüldüğü gibi lafız tekrarıyla oluşan ses uyumunun

⁷⁵ Bkz. Râid Hamed, *et-Tevzîfü'l-Belâgî*, s. 59.

⁷⁶ Krş. İzzeddin Ali es-Seyyid, *et-Tekrir Beyne'l-Müsir ve't-Te'sir*, Beyrut: Alemü'l-Kütüb 1398/1978, s. 79; Ayrıca bkz. Râid Hamed, *et-Tevzîfü'l-Belâgî*, s. 52, 53.

⁷⁷ İbn Aşur, Muhammed et-Tâhir b. Âşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Tunus: ed-Dârü't-Tunusiyye lî'n-Neşr, 1984, V, s. 239.

⁷⁸ Durmuş, “Müşâkele”, s. 155.

verdiği şiirsel tat ve güzellik dikkate alınarak bedii sanatlar içinde de değerlendirilmiştir⁷⁹. Ayrıca lafız tekrarı ve ses uyumuyla meydana gelen vicdani etki ve sesteki harmoniyi dikkate alan bazı edebiyatçılar, bu yönüyle cinas, izdivac ve seci' gibi lafzi sanatlarla benzemesi dolayısıyla bu sanatı, bediî sanatların “muhasinat-i lafziye” (lafzî süsleme sanatları) türü içinde değerlendirmişlerdir. Bununla beraber bugün genel eğilim, bağlam faktörüyle oluşan anlam farklılığı ve bunun meramı ifadedeki gücü; ayrıca tıbâk, müzâvece ve mukâbele sanatlarıyla benzeşen bediî güzelliği sebebiyle bu sanatın, “muhasinat-i maneviye”den (mânevî süsleme sanatları) sayılması yönündedir.⁸⁰

Gerek edebiyatçılar ve gerekse müfessirler nezdinde müşâkele sanatı ile diğer bazı sanatların zaman zaman birbiri yerine kullanıldığı ve aralarında bazı geçişlerin olduğu görülmektedir. Mesela, Kur'an'ın edebî yönüne ayrı bir önem atfeden son dönem müfessirlerinden İbn Âşur (ö. 1879-1973) bedii sanatlardan biri olarak gördüğü müşâkeleyle bu adın verilmesini, âlimlerin ifadedeki teşbih yönünü tam tespit edemeyişlerine bağlar. Ona göre müşâkele, esasen aynı söz içinde iki lafzın birbirine benzeşmesi yönünden bir tür istiâredir.⁸¹ Ancak istiâre ile müşâkele arasında önemli farklar vardır. İstiârede müşâbehet (benzerlik) asıl iken⁸², müşâkelede, mana mugayeretiyle (anlam farklılığı) birlikte lafzî müştereklik esastır.⁸³

Buna göre belagat terimi olarak müşâkelede manevî mugayeretin bulunması şarttır. Sadece lafzî ya da manevî müştereklik bunun için yeterli değildir. Müşâkelede birinci lafız genellikle gerçek anlamıyla kullanılırken, ikincisiyle farklı bir anlam (mecaz) kastedilir. Kastedilen farklı anlam için sözde geçen bir sözcüğün kullanılması ise musâhabetten dolayıdır. Edebiyatçıların “müşâkele-i tahkikiye”ye verdikleri örneklerden " *تَعَلَّمْ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ* (Sen benim nefsimdekini (içindeki) bilirsin. Ben ise senin nefsindekini (zatındaki)

⁷⁹ Bugün genel eğilim, müşâkele sanatının bedi' ilminin konusu olarak değerlendirilmesi yönündedir. Örnek olarak bkz. Habenneka, *el-Belâgâtü'l-'Arabiyye*, II, s. 438.

⁸⁰ Geniş bilgi için Bkz. Râid Hamed, *et-Tevzîfü'l-Belâgî*, s. 46, 53; Yılmaz, *Kur'an'da Müşâkele Sanatı*, s. 14; Durmuş, “Müşâkele”, s. 155.

⁸¹ İbn Aşur, *Tahrîr*, I, s. 744.

⁸² Bkz. Kazvinî, *İzâh*, s. 212.

⁸³ Bkz. Kemalpaşazâde, Şemseddin Ahmed, *Risâle fi Tahkiki'l-Mecâz*, thk. Cebir İbrahim Berrî, *Dirâsâtü'l-Ulûmî'l-İnsaniyye ve'l-İctimaiyye*, c. XXXVIII, sayı: 2 (2011) Ürdün Üniversitesi, s. 499 (491-505). Geniş bilgi için ayrıca bkz. Râid Hamed, *et-Tevzîfü'l-Belâgî*, s. 45.

bilmem.)⁸⁴ âyetinde, Allah hakkında نَفْسِ sözcüğünün kullanılması,⁸⁵ yine وَمَكْرُوا âyetinde, وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ⁸⁶ ifadesinin yer alması, müşâkele üslubuna muvafık bir kullanımdır. Burada mekrin (tuzak kurmak, aldatmak) hakiki anlamının kastedilmesine mâni, aklî ve dinî bir karine vardır. O da Yüce Allah'ın tuzak kurmaktan ve aldatmaktan münezzehtir.⁸⁷

Müşâkelede sonraki lafız öncekine bağlı olarak söylendiğinden ikisi birlikte anlamlı olmaktadır; önceki lafız olmadan sonrakinin de sanat yönünden bir anlamı yoktur. Mesela, karnı çok acıkmış misafirine müzik dinletmek isteyen ev sahibinin “Sana ne dinletmemi istersin?” sualine karşılık, misafirin: “Çatal bıçak sesi dinlemek isterim.” sözünden, ancak bu bağlamda, misafir bununla karnının aç olduğunu ve önce karnının doyurulmasını istediği anlaşılabilir.⁸⁸

Müşâkele sanatında yine mecazın bulunup bulunmadığı da tartışılmıştır. Mecaz ile müşâkele arasındaki farkı en iyi izah edenlerden biri Taşköprüzade'dir (ö. 968/1561). Ona göre müşâkele, tarifinde yer alan; “başkasının sohbetinde (bağlamında) vaki olduğu için” kısmıyla mecazdan ayrılmaktadır. Mecazda söz, mecazî manada kullanılırken, müşâkelede bir lafız başka bir lafız yerine kullanılmıştır. Buna göre, mesela “Senin için ne pişirmemizi istersin” sualine verilen; “Bana bir elbise ve gömlek pişiriniz.” cevabındaki “pişiriniz” ifadesi, dilde mecazî olarak “dikiniz” manasında kullanılmaz. Burada “dikiniz” manasında kullanılması, tamamen öncesinde geçen “pişirme” lafzının sohbetinde vaki olmasıyla ilgili ve anlık bir kullanımdır. Kısacası, mecazda bir mana yerine başka bir mana, müşâkelede ise bir lafız yerine başka bir lafız konulur. Bu iki lafız arasında sohbet dışında bir alâka yoktur.⁸⁹

Müşâkele ile tam cinas arasında da zâhirî bir benzerlik söz konusudur. Bununla beraber aralarında önemli farklar da mevcuttur. Cinasta tekrarlanan

⁸⁴ 5/Maide 116.

⁸⁵ Zemaşeri, *Keşşâf*, II, s. 315. Geniş bilgi için bkz. İsrâ Müeyyed Reşid, “Üslûbu'l-Müşâkele fi's-Süveri't-Tıval: Dirâse Üslûbiyye Dilâliyye”, *Mecelletü Midâdi'l-Âdâb*, sayı: 2, Bağdat, s. 74.

⁸⁶ 3/Alî İmran 54.

⁸⁷ Kur'an'da geçen başka örnekler için bkz. İsrâ, “Müşâkele”, s. 13 vd.

⁸⁸ Güllüce, “Kur'an-ı Kerim'de Müşâkele Yoluyla Allah'a İsnat Edilen İfadelerin Değerlendirilmesi”, s. 42, 43.

⁸⁹ Mecaz, istiare ve cinas gibi sanatlarla müşâkele sanatı arasındaki farklar hakkında geniş bilgi için bkz. Taşköprüzade, *Şerhu Fevâidi'l-Ğıyâsiyye*, s. 272, 273; Güllüce, “Kur'an-ı Kerim'de Müşâkele Yoluyla Allah'a İsnat Edilen İfadelerin Değerlendirilmesi”, s. 44; Eliaçık, “Müşâkele”, s. 8.

lafızların ifade ettikleri anlamlar, farklı olsalar da mecâz değıllerdir. Cinas, bir anlamda çokanlamlı kelimenin iki farklı anlamını da ifade edecek şekilde aynı söz ve bağlamda kullanılmasıdır. Müşâkelede ise müşâkile yüklenen anlam, ancak karinelerle anlaşılan yepyeni bir anlamdır ve lafız bu anlamıyla dilde kullanılmaz. Bu, ancak dilin geniş ifade kabiliyetiyle açıklanabilecek bir kullanımdır. Yine cinasın tersine müşâkelede, genellikle kelimenin kullanıldığı iki anlam arasında zıtlık ve karşıtlık vardır.⁹⁰ Kısacası, cinasın kaynağı lafzî müştereklik (çok anlamlılık) iken,⁹¹ müşâkeleninki sohbet/bağlam ve manevî ayrılıktır. Bu iki sanatı en etkili biçimde şiirlerine yansıtan şairlerden birisi, kuşkusuz, Ebü't-Tayyib el-Mütenebbi'dir.⁹²

SONUÇ

Öncelikle müşâkele sanatı, cümleye lafzî ve manevî bir estetik katan edebî sanatlardandır. Edebî bir amaç ve nükte için aynı kelimenin aynı bağlamda farklı bir manada kullanılmasını ifade etmektedir. Bu durumda ilk kelime genellikle gerçek manasında kullanılırken, ikincisi sadece şekil bakımından ona benzer.

Müşâkele tabiri, bir sözcük olarak erken dönemlerden itibaren edebiyat dilinde kullanılsa da kavramsal içeriği VI. asrın başlarına kadar tam bir netliğe kavuşturulamamıştır. Bugün Belagat'ın Bedî' ilminde yer aldığı şekliyle müşâkeleyi bir söz sanatının adı olarak ilk kullanan belagatçi Zemahşerî olmuştur. Zemahşerî; müzâvece, istiare, mülâbese ve mukâbele tabirleriyle de ifade ettiği müşâkeleyi terim anlamıyla *el-Keşşâfta* on yerde zikretmiş, özellikle takdirî türünü, “cevabı, soruya biçimce uydurma (itbâk)” şeklinde tanımlamıştır. Sekkâki'yle birlikte önemli bir gelişme kaydeden müşâkele sanatı, hem Bedî' ilminin mana sanatları arasındaki yerini almış hem de teknik tanımına kavuşmuştur. Müşâkeleyi; “Bir şeyi, sohbetinde vaki olduğu için başkasının lafzıyla zikretmendir” şeklinde tanımlayan Sekkâki, Kur'ân ve Arap edebiyatından getirdiği şahitlerle tanımını daha da berraklaştırmıştır.

⁹⁰ Hüda Sayhüd Zerzür el-Umerî, *el-Mezâhir el-Bedîyye ve Eserühâ'l-Üslûbî fi't-Ta'biri'l-Kur'âni*, Irak: Camiatü'l-Dyâlâ Külliyyetü't-Terbiye li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye Kısmü'l-Lügati'l-Arabiyye, Bakuba, 2014, s. 373, 374, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), krş. Râid Hamed, *et-Tevzîfü'l-Belâgî*, s. 60, 61.

⁹¹ Muhammed el-Vâsıtî, *Zâhîretü'l-Bedî' inde's-Şu'arâi'l-Muhdesîn; Dirâse Belâğiyye Nakdiyye*, Rabat: Dâru Neşri'l-Ma'rife, 1423/2003, s. 159, 160; Râid Hamed, , *et-Tevzîfü'l-Belâgî*, s. 62.

⁹² Bkz. Mütenebbi'nin şiirlerinde cinas ve müşâkele sanatlarının kullanım örnekleri için bkz. Râid Hamed, , *et-Tevzîfü'l-Belâgî*, s. 67-157.

Sekkakî'nin müşâkele tanımı, sonraki belagatçiler tarafından da aynen devam ettirilirken Kazvîni buna türlerini de ekleyerek müşâkele sanatını; "Bir şeyi, tahkikî ve takdirî olarak sohbetinde (bağlamında) vaki olduğu için başkasının lafzıyla zikretmendir" diye tanımlamıştır. Kazvîni'yle birlikte müşâkele sanatı "müşâkele-i tahkikiye ve müşâkele-i takdiriye" diye bu iki türüyle birlikte anılmaya başlanmıştır. Müşâkele-i tahkikiye, müşâkelenin unsurlarından müşâkelin gerçek manasıyla sözde geçmesi ve onunla sadece biçim yönünden benzeşen müşâkilin (müshâhib) kendisine eşlik etmesi; müşâkele-i takdiriye ise söz içinde sadece müşâkilin (müshâhib) geçmesi, kendisine eşlik etmesi dolayısıyla şekilce benzeştiği müşâkelenin ise sözde yer almaması durumudur. Ancak müşâkele-i takdiriye türünde, söz içinde tek bir lafız bulunduğundan, müşâkele-i tahkikiyedeki lafız tekrarı ve fonetik uyumdan kaynaklanan bedii güzellik ve ifade gücü yoktur.

Hakikatte bir tür telmih ve tariz içeren müşâkele sanatında kastedilen mana ile lafız arasında, sohbette geçen bir lafzın taklidi ve tekrarı dışında hiçbir alâka bulunmaz. Bu yüzden bu bedii sanata müşâkele (biçimsel benzeşme) adı verilmiştir. Müşâkele, geniş anlamıyla mecaz, dar anlamıyla istiare içermesi ve beyan gücündeki üstünlüğü sebebiyle Beyan ilminin bir konusu olarak görüldüğü gibi, lafız tekrarıyla oluşan ses uyumunun verdiği şiirsel tat ve güzellik dikkate alınarak bedii sanatlar içinde de değerlendirilmiştir. Bu yüzden müşâkele için verilen örnekler mecâz-ı mürsel ya da istiare kabilinden sayılmış olsa da, söze hem biçim hem de anlam bakımından güzellik katmasıyla edebi bir sanat olarak onlardan daha üstün görülmüştür. Lafız tekrarı ve ses uyumuyla meydana gelen vicdani etki ve harmoniyi dikkate alan bazı edebiyatçılar, bu yönüyle cinas, izdivac ve seci' gibi lafzi sanatlarla benzemesi dolayısıyla müşâkeleyi, bedii sanatların "muhasinat-i lafziye" (lafzî süsleme sanatları) türü içinde değerlendirmişlerdir. Bununkü genel eğilim ise bağlam faktörüyle oluşan anlam farklılığı ve bunun meramı ifadedeki gücü, ayrıca tıbâk, müzâvece ve mukâbele sanatlarıyla benzeşen bedii güzelliği sebebiyle bu sanatın, "muhasinat-i maneviye"den (mânevî süsleme sanatları) sayılması yönündedir.

Müşâkele sanatı bazen istiare ile karıştırılmıştır. Oysa istiarede müşâbehet esas iken, müşâkelede mana mugayeretiyle birlikte lafzî müştereklik esastır. Yine müşâkele sanatı mecazla karıştırılmıştır. Fakat mecazda bir mana yerine başka bir mana, müşâkelede ise bir lafız yerine başka bir lafız konulur. Bu iki lafız arasında musâhabet dışında bir alâka yoktur. Yine müşâkele ile tam cinas arasında da zâhirî bir benzerlik söz konusu olsa da aralarında esaslı farklar da mevcuttur.

Cinas, bir anlamda çokanlamlı kelimenin iki farklı anlamını da ifade edecek şekilde aynı söz ve bağlamda kullanılmasıdır. Müşâkelede ise müşâkile yüklenen anlam, ancak karinelerle anlaşılan yepyeni bir anlamdır ve lafız bu anlamıyla dilde kullanılmaz. Yine cinasın tersine müşâkelede, genellikle kelimenin kullanıldığı iki anlam arasında zıtlık ve karşıtlık vardır. Sonuç olarak müşâkele, geçmişte bazı yönlerden benzerlik arz ettiği diğer bazı edebi sanatlarla karıştırılmış olsa da bugün başlı başına bir sanat olarak belagat ilmindeki özgün yerini almıştır. En önemli ayırt edici özelliği ise müsahabet dolayısıyla bir lafzın başka bir lafız yerinde kullanılması ve iki lafız arasında manevî mugayeretin bulunmasıdır.

Birçok edebi sanata kaynaklık eden Kur'an, müşâkele sanatı için de zengin bir kaynaktır. Hatta bu sanatın ortaya çıkışı ve terim olarak manasının netleşmesinde, hakikî anlamlarıyla Allah'a isnadında dinen ve aklen mahzurlar görülen ifadelerin Kur'an'da yer alması belirleyici olmuştur. Bu açıdan müşâkele üslubunun keşfi, Kur'an'ın bazı müşkil ve müşabih âyetlerinin doğru yorumlanmasında da önemli fonksiyon icra etmiştir. Zemahşerî öncesinde bu tür âyetlerin yorumunda "lafızda birlik ve manada farklılık" özelliğine dikkat çekilerek bunun için genellikle mükabele, müzavece, istidrâc, cinas ve cevap tabirleri kullanılırken, Zemahşerî'yle birlikte müşâkele terimi tefsir terminolojisine girmiş ve daha sonra Râzî, Beyzavî, Ebüssuûd Efendi, Âlûsî ve İbn Âşur gibi müfessirlerce devam ettirilerek müşkil âyetlerin yorumunda dikkati çeken temel kavramlardan biri haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Abdülkadir el-Arabî, *el-Müşâkele Beyne'l-Lügati ve'l-Belâğa*, Bağdat: el-Câmi'atü'l-Mustansırıyye, Külliyyetü'l-Âdâb, 2002, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Âlûsî, Ebü'l-Fadl Şihabüddin Mahmud el-Âlûsî, *Ruhu'l-Me'ânî fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, [t.y.], I-XXX.
- Beyzâvî, Nasirüddin Ebü'l-Hayr Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil el-Ma'rûf bi Tefsiri'l-Beyzâvî*, nşr. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, [t.y.], I-V.
- Buhârî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Kütübü's-Sitte ve Şürühühü: Sahihü'l-Buhârî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992/1413, I-VIII.
- Diyarbakırlı Said Paşa, *Mizânü'l-Edeb*, İstanbul: A. Maviyan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1305.
- Durmuş, İsmail, "Müşâkele", *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, 154-155.

- Ebû Musa, Muhammed Haseneyn, *el-Belâgatü'l-Kur'âniyye fî Tefsiri'z-Zemahşerî ve Eserühâ fî'd-Dirâsâti'l-Belâgiyye*, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, [t.y.].
- Ebüsusuûd Efendi, Muhammed/Ahmed b. Şeyh Muhyiddin el-Îmâdî, *Tefsirü Ebi's-Suûd el-Müsemmâ İrşâdü'l-Akli's-Selim ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerim*, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, [t.y.], I-IX.
- Eliaçık, Muhittin, "Bazı Belagat Kitaplarında Müşâkele Sanatının Tanım ve Tasnifi", *Kırklareli Ün. Sosyal Bilimler Dergisi* (KUSBD), cilt. 3, sayı. 2 (Temmuz 2013), 6-15.
- Emil Bedî' Yakub, *Divânü 'Amr b. Külsüm*, Beyrut: Darü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1991.
- Ferrâ, Ebû Zekeriya Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1403/1983, I-II.
- Güllüce, Veysel, "Kur'an-ı Kerim'de Müşâkele Yoluyla Allah'a İsnat Edilen İfadelerin Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 25, Erzurum, 2006, 41-62.
- Habenneke, Abdurrahman Hasan Habenneka el-Meydâni, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye Üsüsühâ ve 'Ulûmuhâ ve Fünûnuhâ*, Beyrut: ed-Darü's-Şâmiyye; Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 1416/1997, I-II.
- Hüdâ Sayhûd Zerkûr el-Umerî, *el-Mezâhir el-Bedî'iyye ve Eserühâ'l-Üslûbi fî't-Ta'biri'l-Kur'âni*, Irak: Camiatü'l-Dyâlâ Külliyyetü't-terbiye li'l-ulûmi'l-insâniyye Kısmü'l-lügati'l-Arabiyye, Bakuba, 2014, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus: ed-Dârü't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984, I-XXX.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *Mücezû'l-Belâğa*, Tunus: el-Matbaatü't-Tûniyye, 1351/1932.
- İbn Ebü'l-İsbâ' Ebû Muhammed Zekiyüddin Abdülaziz, *Tahrirü't-Tahbir fi Smâ'ati's-Şi'ri ve'n-Nesr ve Beyâni İcâzi'l-Kur'an*, thk. Hafni Muhammed Şeref, Mısır: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmi, 1383/1963.
- İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*, thk. İsam Şuaytû, Beyrut: Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, 1987, I-II.
- İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an*, nşr. Seyyid Ahmed Sakr, Kahire: Dârü't-Türâs, 1393/1973.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdir, 2010, I-XV.
- İbnü'n-Nâzım, Bedreddin İbn Malik el-Endelüsî, *el-Misbâhü'l-Münir fi 'İlmi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, thk. Hüsnî Abdülcelil Yusuf, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1409/1989.
- İsfehânî, er-Rağîb el-İsfehânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Davudî, Dimeşk: Darü'l-Kalem, 1430/2009.
- İsra Müeyyed Reşid, "Üslûbü'l-Müşâkele fi's-Süveri't-Tıvâl: Dirâse Üslûbiyye Dilâliyye", *Mecelletü Midâdi'l-Âdâb*, sayı: 2, Bağdat, 72-93.

- İzzeddin Ali es-Seyyid, *et-Tekrir Beyne'l-Müsîr ve't-Te'sîr*, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1407/1986.
- Kazvinî, Ebü'l-Me'âli Celâlüddîn Muhammed b. Abdirrahmân el-Hatîb el-Kazvînî, *et-Telhis fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, nşr. Abdurrahman el-Berkûkî, Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabî, 1350/1932.
- Kazvinî, Ebü'l-Me'âli Celâlüddîn Muhammed b. Abdirrahmân el-Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh fi 'Ulûmi'l-Belâğa: el-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, nşr. İbrahim Şemşeddin, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Kemalpaşazâde, Şemseddin Ahmed, "*Risâle fi Tahkiki'l-Mecâz*", thk. Cebir İbrahim Berrî, *Dirâsâtü'l-Ulûmi'l-İnsaniyye ve'l-İctimaiyye*, c. XXXVIII, sayı: 2 (2011) Ürdün Üniversitesi, 491-505.
- Maverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn: Tefsirü'l-Maverdî*, nşr. es-Seyyid Abdülmaksud b. Abdürrahim, Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, [t.y.], I-VI.
- Muhammed el-Vâsitî, *Zâhîretü'l-Bedî' 'inde'ş-Şu'arâi'l-Muhdesin; Dirâse Belâğîyye Nakdiyye*, Rabat: Dârü Neşri'l-Ma'rife, 1423/2003.
- Müberred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Müberred, *Mâ İttefeka Lafzuhû ve İhtelefe Ma'nâhü mine'l-Kur'âni'l-Mecid*, thk. Ahmed Muhammed Süleyman Ebû Ra'd, Kuveyt: Vezaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuûni'l-İslamiyye, 1409/1988.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Kütübü's-Sitte ve Şürühühü: Sahihü Müslim*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992/1413, I-III.
- Mütenebbî, Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyin el-Mütenebbî, *Divânü'l-Mütenebbî*, Beyrut: Dârü Beyrût, 1403/1983.
- Râid Hamed Halef Küreyş el-Cebbûrî, *et-Tevzîfü'l-Belâğî li't-Tecnîsi ve'l-Müşâkele fi şî'ri'l-Mütenebbî*, Irak: Camiatü'd-Diyâlâ Külliyyeti'l-Terbiye li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye Kısmü'l-Lügati'l-Arabiyye, Bakuba 1436/2014, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Râzî, Ebü Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420, I-XXX.
- Rummânî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsa b. Ali er-Rummânî, *en-Nüket fi İcâzi'l-Kur'an Selâsü Resâil fi İcâzi'l-Kur'an: li'r-Rümmanî ve'l-Hattâbi ve Abdilkâhir el-Cürcânî*, thk. Muhammed Halefullah Ahmed v.d., Kahire: Dârü'l-Meârif, 1976.
- Sekkâkî, Ebü Yakub Yusuf b. Muhammed es-Sekkâkî, *Miftâhü'l-'Ulûm*, thk. Abdülhamid el-Hindâvî, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000.
- Suyûtî, Celaleddin Ebü'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Riyad: Vezâretü'ş-Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Da've ve'l-İrşâd es-Suûdiyye, [t.y.], I-VII.
- Sübkî, Ahmed b. Ali Behaüddin es-Sübkî, *Arûsü'l-Efrâh fi Şerhi Telhisi'l-Miftâh*, thk. Abdühmaid Hindâvî, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1423/2003, I-II.

- Şerif er-Radî, *Telhisü'l-Beyân fi Mecâzâtî'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdülğani Hasan, Kahire: Darü İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1374/1955.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Mahmud Muhammed Şakir-Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Bsk. [t.y.], I-XVI.
- Taşköprüzade, Ebül-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi, *Şerhu Fevâidi'l-Ğıyâsiyye min 'İlmeyi'l-Me'ânî ve'l-Beyân*, Dersâdet: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1312.
- Tebrîzî, Ebû Zekerîya Yahya b. Ali Hatib et-Tebrîzî, *el-Kâfi fi'l-'Arûzi ve'l-Kavâfi*, thk. Hasan Abdullah el-Hassânî, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1415/1994.
- Teftazânî, Sa'duddîn et-Teftazânî, *el-Mutavvel Şerhu Telhisi Miftâhi'l-'Ulûm*, thk. Abdülhmaid el-Hindâvî, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1434/2013.
- Tehânevî, Muhammed Ali et-Tehânevî, *Mevsû'atü Keşşâfi Istilâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, nşr. Ali Dehrûc, Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996, I-II.
- 'Ukberî, Ebül-Bekâ Muhibbüddîn Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-'Ukberî, *Divan el-Mütenebbî bi Şerhi Ebi'l-Bekâ el-'Ukberî el-Müsemma bi't-Tibyân fi şerhi'd-Divân*, nşr. Mustafa es-Sekâ v.d., Kahire: Mustafa Elbânî el-Halebî ve Evladühû, 1355/1926, I-IV.
- Yerinde, Âdem, "Dil ve Belâgat Yönünden Ebüssuûd Efendi'nin Tefsiri İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm -Müşâkele Sanatı Örneğinde", *Usûl İslam Araştırmaları*, Sayı: 26, Temmuz-Aralık 2016, 241-276.
- Yılmaz, Selahattin, *Kur'an'da Müşâkele Sanatı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2012, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vîl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvad, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1418/1998, I-IV.